

מדורנו רצתה?

ואף לא עולה חדש. הלך ללמוד ביולוגיה באוניברסיטה של תל-אביב וכאשר חזר לירושלים כעבור שנה, ניסה להתקבל שוב לפקולטה לרפואה, נדחה בפעם שניה. אולם הוא טרם נכנע. ההרגשה שהיא נחות, ששונאים אותו ושמתנכלים לו, התפתחה מיום ליום. היא הגיעה לשיא נוסף כאשר עמד לשאת את ערה לאשה, ונתקל בהתנגדות ההורים לנושאים אלה מסיבות שונות. רק התגבר על מכשול זה, יצא לאנגליה ללמוד. אולם גם שם נתקל ברדיפה שלטונית ההגירה לא התירו לו להכנס, אחרי שהצהיר כי הוא מתכוון לעבוד בתקופת לימודיו.

קרבן על מזבח המדע

כך נוצר בקרבנו מצב פאראנואידי, בו נראה לו עולמו גדוש אויבים, המתנכלים לו על כל צעד ושעל. תקופה מסוימת נראה היה כי ההצלחה מאירה לו פנים. הוא התקבל לאוניברסיטה בלגיה, הצליח בלימודיו. אבל אז שוב אירע אסון: התגלו אצלו אבנים בכליות. כתוצאה מפעולת הריפוי הוא לקה בטרומבוזה ברגלו. זאת היתה תקופת משבר, שדמתה בכל למשבר הראשון, כתוצאה ההלם שקיבל בקרב. לטענתו של שמעון, ניסו לרפא את הטרומבוזה שלו באמצעות קרניים רדיואקטיביות, ושכתוצאה מכך נפגעה מערכת העצבים שלו. רופאים שבתנו בארץ את סיפורו, סירבו להאמין בכך. קשה לתאר שטיפול כזה ברגל עשוי לגרום לפגיעה במערכת העצבים. קרוב לדואי שכאן אירע משהו אחר. הטרומבוזה ברגל הייתה חבלה חמורה, שהביאה להלם נפשי, אשר עורר מחודש את הנחרזות, עליהן הצליח להתגבר מאז ההלם הקודם. אולם שמעון נטה להאשים במצב הפאראנואידי בו נמצא את הרופא שטיפל בו, צירף אותו לרשימת האויבים שהתנכלו לו. הוא החל לראות את עצמו כקורבן על מזבח המדע. התנהגותו בתקופה שלאחר מכן, מצבי הרוח המלנכוליים שלו, חוסר האפשרות להתרכזות, איבוד זכרון זמני, הם סימפטומים אופייניים לחולי פאראנויה.

בשלב זה, בו הגיע למצב פאראנואידי מסוכן, עשה שמעון אחרון להתמודד עם בעיותיו. הוא החל בייצור אבקת יהלומים במעבדה פרטית שבנה בכיתו. אלא שכדי לרכוש את פסולת היהלומים, ממנה מפיקים את האבקה, היה זקוק לאמצעים כספיים, ואלה לא היו לו. ועל רקע זה ביצע את הרצח. אין לדעת בדיוק מדוע בחר במייטלס כקרבן. יתכן כי מייטלס היה האיש שסיפק לו את פסולת היהלומים וסירב להמשיך לעשות זאת. יתכן ששמעון לוריה ראה, משום מה, במייטלס את אויבו העיקרי, את האיש המתנכל לו וזומם להרגו — מצב שהיה קיים במינוח החלונני בשל שמעון בלבד. ואז ביצע את הרצח.

מבחינה פסיכיאטרית ומשפטית אין זה משנה כלל אם תכנן את הרצח במשך תקופה ארוכה, או ביצע אותו כתוצאה מאימפולס פתאומי, אם הסתפק ברצח או גם שדד את קורבנו. צורת הרצח היתה התפרצות קטסטרופאלית אישית של חולה פאראנויה.

מה אומר החוק?

אילר היה שמעון לוריה מועמד למשפט בפני בית-דין ישראלי ועדות של פסיכיאטרים מומחים היו מאשרות כי אמנם הוא פאראנואידי, קרוב לדואי שביט המשפט היה מחליט לשחררו מאחריות פלילית בשל המעשה שעשה, ומצאה לאשפוז בבית חולי-נפש.

החוק הקיים בישראל מתבסס על הגישה המשפטית המקובלת, הרואה כבלתי צודק להעניש אדם, שכוח השליטה שלו על דחפיו בלתי רצוניים נפגע באופן רציני על-ידי מחלת נפש. לא קיים שום צדק בהענשתו של אדם בגלל דבר שלא יכול היה למנוע — אדם הסובל מוחף שאין לשלוט בו, אי-אפשר לעצור, ועל כן אינו בר אחריות פלילית עליו. סעיף 14 מפקודת החוק הפלילי, המבוסס על תחיקה אנגלית מאמצע המאה ה-19, קובע: „לא יישא אדם באחריות בשל מעשה או אי-מעשה, אם בשעת עשותו את המעשה היה בלתי מוכשר להבין את אשר עשה, או לדעת שאסור היה לו לעשות את המעשה, מחמת מחלה שפגעה בצלילות דעתו“.

אולם תקדים משפטי ישראלי מרחיב את תחולת אי-האחריות הפלילית גם מעבר ללשון החוק. היה זה השופט העליון שמעון אגרנט שקבע, במחקר משפטי מזהיר אודות בעייה זו, כלל שלישי לאישיות דעת, נוסף לשני הכללים של אי-הבנת המעשה ואי-הידיעה שהמעשה אסור.

היה זה בעת שהשופט אגרנט, יחד עם השופטים העליונים זילברג וגויטיין, ישב בדיון בערעורו של זלמן מנדלברוט. מנדלברוט, פועל בית-החרושת אחא, רצח בשנת 1951 ביריות אקדח את חברו לעבודה, הפסיכיאטר שברוקהו קבעו כי הוא פאראנואי. אולם בית-המשפט המחוזי בחיפה מצא אותו כנושא אחריות פלילית ודן אותו למאסר עולם. בערעור נמצא מנדלברוט כמי שאינו בר-רעיון ונשלח לאישפוז. פסק-הדין במשפט זה היווה תקדים ששינה את כל התפיסה המשפטית בארץ לגבי הפאראנואים. הוא קבע: „הרגשתו המוסרית מתנגדת לכך ששני מבחנים אלה... יקבעו באורה בלעדי את שפיון דעתו או טירוף דעתו על העברין שבואנו לבדוק את שאלת אחריותו הפלילית... כללים של חוק זה עוללים להדריך את מנוחתו של השופט המומחה שלנו ולהעמידו בפני דילמה מוסרית קשה... נהגה כאן מעשה חקיקה מבפנים ונחיל את כללי החוק דרך האספקלריה המדעית של זמננו גם על שגעון שאינו אינטלקטואלי בלבד. או ביתר דיוק: נראה גם את כל היצר שאינו בר-כיבוש, אם אך במחלת הנפש יסודו, כמי שאינו יודע את סיב המעשה שהוא עושה“.

פירושו של תקדים זה הוא, שגם פאראנואי, שהיה מסוגל להבין את מעשה הרצח שהוא מבצע וגם לדעת שאסור לו לעשותו, משוחרר מאחריות פלילית, כיוון שביצע את הרצח כתוצאה ממצב ששינה את כל התפיסה המשפטית בארץ לגבי הפאראנואים. הוא קבע: „הרגשתו המוסרית מתנגדת לכך ששני מבחנים אלה... יקבעו באורה בלעדי את שפיון דעתו או טירוף דעתו על העברין שבואנו לבדוק את שאלת אחריותו הפלילית... כללים של חוק זה עוללים להדריך את מנוחתו של השופט המומחה שלנו ולהעמידו בפני דילמה מוסרית קשה... נהגה כאן מעשה חקיקה מבפנים ונחיל את כללי החוק דרך האספקלריה המדעית של זמננו גם על שגעון שאינו אינטלקטואלי בלבד. או ביתר דיוק: נראה גם את כל היצר שאינו בר-כיבוש, אם אך במחלת הנפש יסודו, כמי שאינו יודע את סיב המעשה שהוא עושה“.

היה זה בעת שהשופט אגרנט, יחד עם השופטים העליונים זילברג וגויטיין, ישב בדיון בערעורו של זלמן מנדלברוט. מנדלברוט, פועל בית-החרושת אחא, רצח בשנת 1951 ביריות אקדח את חברו לעבודה, הפסיכיאטר שברוקהו קבעו כי הוא פאראנואי. אולם בית-המשפט המחוזי בחיפה מצא אותו כנושא אחריות פלילית ודן אותו למאסר עולם. בערעור נמצא מנדלברוט כמי שאינו בר-רעיון ונשלח לאישפוז. פסק-הדין במשפט זה היווה תקדים ששינה את כל התפיסה המשפטית בארץ לגבי הפאראנואים. הוא קבע: „הרגשתו המוסרית מתנגדת לכך ששני מבחנים אלה... יקבעו באורה בלעדי את שפיון דעתו או טירוף דעתו על העברין שבואנו לבדוק את שאלת אחריותו הפלילית... כללים של חוק זה עוללים להדריך את מנוחתו של השופט המומחה שלנו ולהעמידו בפני דילמה מוסרית קשה... נהגה כאן מעשה חקיקה מבפנים ונחיל את כללי החוק דרך האספקלריה המדעית של זמננו גם על שגעון שאינו אינטלקטואלי בלבד. או ביתר דיוק: נראה גם את כל היצר שאינו בר-כיבוש, אם אך במחלת הנפש יסודו, כמי שאינו יודע את סיב המעשה שהוא עושה“.

בשני המקרים ההתפרצות הפלילית יסודה באיבוד השליטה על הרצון, או החלטתו במידה ניכרת“.

כיצד נולדת הפאראנויה? הסביר פסיכיאטר ישראלי ידוע: „יש להבדיל בין אישיות פאראנואידית לבין מצב פאראנואידי. למעשה כל אחד מאתנו עובר בשלב זה או אחר של חייו מצב, בו הוא אישיות פאראנואידית“.

„אישיות כזאת מתפתחת כתוצאה מרגשי נחיתות, היוצרים מתח בין האדם לסביבתו. אדם כזה, המוצא בעצמו מומים חיצוניים או נפשיים, מתח הרגשה שאחרים רואים את מומיו אלה וצוחקים עליו. כאן נוצר קונפליקט בין השכל, שהוא בעל יכולת שיפוט, לבין הרגש, הנוטה לחשוך ולעמוד על המשמר. בדרך כלל, באישיות פאראנואידית נורמלית, משתלט השכל על הרגש ומשכנע אותו שאין יסוד לחששותיו. „אולם במקרים מסוימים, כאשר משתלטים רגשות הנחיתות והרגשת היקפוח על יחסיו עם העולם החיצוני, מתפתחת תגובת שרשרת, שבאופן פשוטני אפשר לתאר אותה כך: יש בי מום ואחרים צוחקים ממני. אם הם צוחקים ממני — אני שונא אותם. אם אני שונא אותם, משמע שהם שונאים גם אותי, אם הם שונאים אותי, הם מתנכלים לחיי. אם הם מתנכלים לחיי, עלי להתגונן. כדי להתגונן, עלי להתקיף“.

כך נוצר המצב הפאראנואידי, בו כבר לא קיים ספק בלב החולה שמתנכלים לחייו ושעליו לעמוד על המשמר. שורה של כשלונות בחיים מחזקת בלב החולה את הפסיכוזיה הפאראנואידית שלו“.

הפאראנויה מסוכנת יותר מכל מחלות הרוח האחרות, משום שבכל שאר הפסיכוזות נפגע האינטלקט, החולה נכנס למצב של בילבול וניתן להבחין בסימני המחלה במקדם. אצל הפאראנואי נשמרת האינטליגנציה וזה מה שעושה אותו מסוכן באופן מיוחד. הפאראנואי מסוגל לכסות את מחשבותיו. הוא יודע שאם יגיד למישהו כי פלונז זומם להרגו, עשויים לשלחו לבית מטורפים. האינטלקט שלו מזהיר אותו להסתח את חששותיו. כך, שהמחלה מתגלית לראשונה ברעג בו נוצרת כבר הקטסטרופה“.

„הפאראנואי מסוגל לתכנן את מעשה הפשע שלו מאלף עד תו ולהסתירו. הוא מסוגל גם לברוח. אולם לא כל פאראנואי הוא רוצח. צריכה לבוא חרדה קיצונית ביותר כדי שיבצע מעשה רצח“.

הלם מפעיל נוורוזות

הן, בצורה פשטנית, תיאור המחלה. פרטי התפתחותו של שמעון לוריה, כפי שהתגלו לארונה, תואמים כמעט בדיוק צורת התפתחות של פאראנואי מסוכן. הסביר אחד הפסיכיאטרים: „אי-אפשר לקבוע הבחנה מדויקת אלא על-ידי הסתכלות, ומבחנים פסיכיאטרים יסודיים. אולם ניתן להסיק, כי הגילויים באישיותו של לוריה עשויים היו להוביל ליצירת מצב פאראנואידי“.

אישיותו הפאראנואידית של שמעון לוריה מתגלה בשני מקרי ילדות. הוריו העמלים מוסרים אותו למעון יום, שם הוא נמצא משעות הבוקר עד שעות אחר-הצהריים המוקדמות. נוצרת בו הרגשה של קיפוח. הוא מרגיש עצמו נחות מילדי השכנים, הנמצאים בבית עם הוריהם. ואז, יום אחד שופך ילד, היושב לידו בשולחן במעון, את ספל הקפה שלו על השולחן. המטפלת תובעת מהילדים לגלות מי שפך את הקקאו. אף ילד לא קם. לבסוף קם שמעון, נוטל את האשמה על עצמו ונענש כשכבאים ההורים לקחתו הוא מתפרץ בבכי. בפעם הראשונה נולדת בו ההרגשה שרודפים אותו על לא עמל בכפו, מבלי להבחין שהוא עצמו היה הגורם לכך“.

עוברות שנים ושמעון הולך לבית-הספר. התופעה חוזרת ונישנית: חבריו מכים אותו, מבלי שיצו להשיב להם מכות. כך רגש נמשך מכתה א' עד סוף כיתה ג'. חולשתו הנופית וחוסר האומץ שבו מתחיים בו רגשי נחיתות עמוקים. הוא משמש מטרה ללעג ולצחוק בעיני חבריו לכיתה, מבלי שיוכל להתקומם“.

מה אירע במשך השנים שחלפו מאז ועד לסיים הכתה השביעית של בית-הספר התיכון, אין לדעת. אך ללא ספק התפתחה בשנים אלה האישיות הפאראנואידית שלו. שכן בתום השנה השביעית הוא מחליט לעזוב את בית-הספר. מדוע? משום שהוא סבור שהמורה להיסטוריה רודף אותו ומכשיל אותו בכוונה תחילה“.

שוב עוברות שנים, עד שמתברר שהאישיות הפאראנואידית יצרה בו נברונה סמויה. בשעת פעולה התגמול בכינרת, משמש שמעון כקשר. פגו מתנפץ לא רחוק ממנו והוא מוכה בהלם, ממנו אינו מצליח להשתחרר במשך כמה שבועות בבית-החולים“.

כאן כדאי להתעכב קצת על פרשה זו של ההלם. בזמנו, עד מלחמת העולם השנייה, נהגו לכנות הלם מסוג זה בשם „הלם פגוים“. כיום מושג זה לא קיים עוד. היום יודעים הפסיכיאטרים, שאותו הלם הנגרם בשעת קרב, קיים לא רק במלחמה, אלא גם בחיים האזרחיים, אצל אנשים בעלי אופי חלש, אחרי שנגרמות חבלות מסוימות, נפשיות או גופניות“.

הלם זה פוקד בעיקר אנשים שהיו להם תכונות נברוטיות. אבל במצב מאוזן הם היו מסוגלים להכריח את עצמם לחיות חיים נורמליים. בתנאים של חבלה פתאומית, נשברים אנשים כאלה באופן זמני, ואז מפעיל ההלם את הנחרזות שהיו חבויות בקרבם כבר קודם לכן“.

הסביר אחד הפסיכיאטרים: „במצב כזה קיימת גם תופעה שכיום קוראים לה נחרזות שאפתנית. לדוגמא, אדם שעול הפרנסה הכביד עליו. בשעת קרב נופל לידו פגו ואז הוא מוכה בהלם. כל הלא אמיתי מתבהר מיד אחרי שהסימנים של הזנק האורגני במערכת העצבים נעלמים. אבל הוא נשאר עדיין במצב של הלם נפשי, משום שבמצב זה הוא מוצא מקלט מהבעיות, כמו בעיות הפרנסה, שלא יכול היה להתמודד אתן. אין כאן עניין של רמאות. זוהי היסטריה תת-הכרתית. זה מעין פיצוץ לכבוד העצמי שלו. הוא יכול מעתה המיד לטעון: „אני הייתי בסדר, הייתי בריא, אבל עכשיו איני מסוגל עוד לשאת בעול, בגללם““.

תופעה מעין זו אירעה גם אצל שמעון לוריה, בעת שהתפוצץ לידו הפגו בקרב הכינרת. ההלם הפעיל את הנחרזות הנסתרות שבו, וגם אחרי שנרפא מהסימפטומים הפיזיים והביכומיים של ההלם, עדיין נשאר במצב של הלם נפשי. הרופאים קבעו שזוהי נחרזות שאפתנית. מעין מקלט מהבעיות שלא היה יכול להן. היתה דרושה שנה של טיפול פסיכיאטרי ממושך, רצוף משברים, כדי להזיז את מצבו הנפשי של שמעון לקדמותו. באותה תקופה סבל שמעון בעיקר ממלנכוליה — מצב של עצבות שבו איבוד עצמי לדעת נראה כאחד הפתרונות“.

אלא שא לא נעלמו הנחרזות שלו, הן רק שקעו. שורה ארוכה של כשלונות רצופים, שבאו אחרי-כך בהדרגה, פיתחו בו ביתר שאת אישיות פאראנואית. תחילה ניסה להתקבל לפקולטה לרפואה באוניברסיטה בירושלים. בקשתו נדחתה. הוא היה בטוח שדחו אותו משום שאין לו פרטקציה, ולא ייחוס — הוא אינו בן של רופא